

Анатолій БАГНЮК

СИМВОЛИ УКРАЇНСТВА

Художньо-інформаційний довідник

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН

ББК 63.3-7
УДК 930.85
Б-14

Багнюк А.

Б-14 Символи українства. Художньо-інформаційний довідник. — Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009. — 512 с.

ISBN 978-966-10-0215-8

Дане видання — це художньо-інформаційний довідник, який в популярній формі розкриває значення і зміст античних, християнських і національних символів та образів, які на думку автора, належать до основи української духовності.

Пропонується викладачам та студентам вищих навчальних закладів і вчителям та учням загальноосвітніх навчальних закладів, а також всім, хто цікавиться проблематикою духовної культури.

ББК 63.3-7
УДК 930.85

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути використана
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-0215-8

© Багнюк А.Л., 2009
© Навчальна книга – Богдан,
макет, художнє оформлення, 2009

ВІД АВТОРА

Українська нація – нація європейська за всіма об’єктивними параметрами: геополітичним положенням, принципами організації господарської діяльності, особливостями історичного розвитку, ідеалами та цінностями політичної сфери, критеріями соціальної справедливості і, що вважаю найважливішим, за джерелами та складовими національної духовної культури. Сказане можна доповнити, але треба погодитися з таким: геополітично – Україна в центрі Європи; економічно – в Україні, як і у всій Європі, завжди шанували господаря; історично – основним змістом національної історії була і залишається незалежність в усіх її аспектах; політично – демократизм державного життя визначається ступенем гарантії прав і свобод громадянина; соціально – справедливість полягає у створенні рівних умов та можливостей кожному для його гідного життєзабезпечення; духовно – у джерелах і складових духовної культури української, як і інших європейських націй, знаходимо античні, християнські та національні цінності в їх неповторному, самобутньому поєднанні.

Думка про античні, християнські та національні джерела і складники духовної культури не є новою: вона простежується у творчості “книжників” княжої доби, в інтелектуальній спадщині діячів православних братств, Острозької та Києво-Могилянської академії і у творчій спадщині класиків української літератури; знаходимо її також у працях сучасної генерації дослідників національної культури. Зокрема, представники постмодерної філософії, які сповідують концепцію “світу як тексту”, вбачають в цілісному “тексті” духовної культури української нації окремі розділи, де відображені античні, християнські та національні цінності як важливі елементи національного культуротворчого процесу в його духовному контексті.

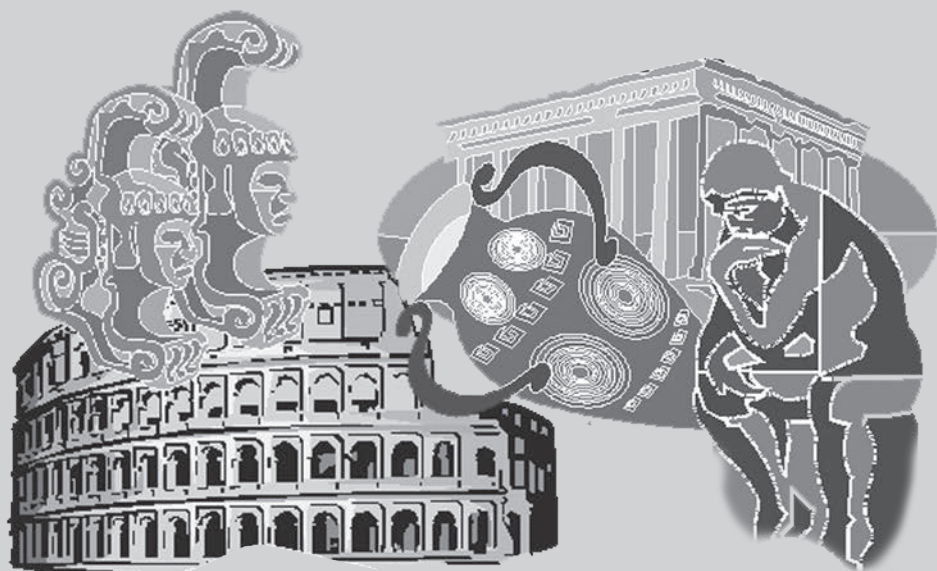
Античні мотиви національної культури приходять до нас зі сторінок шкільних підручників; їх нам несуть твори Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Лесі Українки і багатьох інших українських авторів минулого і сучасності. З дитячих літ ми захоплюємось подвигами Геракла, жертовністю Прометея і вірністю Пенелопи; кожного цікавили мандри Одисея і пригоди Енея; нас обурює безглуздя Геростратового вчинку і дивує надмірна цікавість Пандорри; символом могутності став Зевс, жіночої вроди – Єлена Прекрасна, а чоловічої – Аполлон; войовничість пов’язуємо з іменем Марса, пророцтво – Кассандри, майстерність – Дедала, лікування – Ескулапа, дволикість – Януса... Донині історики шанують Геродота, філософи – Сократа, математики – Піфагора, письменники – Гомера, медики – Гіпократу, скульптори – Фідія... Поети прагнуть “осідлати Пегаса” та “подолати Парнас”; кожен мріє досягти Олімпу у своїй життєтворчій справі... У формуванні нашої фантазії помітну роль відіграли образи кентаврів і мінотаврів, німф і сирен, одноокого Циклопа і триголового Цербера. Ми донині використовуємо вислови “яблуко розбрату”, “перейти Рубікон”, “Піррова перемога”, “еросові стріли”, “танталові муки”, “сізіфова праця”, а також поняття “гіганти”, “титани”, “генії”, “герої” і безліч інших – і всі вони походженням з Антики. Античні імена носять планети Сонячної системи, величезна кількість наукових понять і термінів теж мають античні корені. Саме з таких міркувань перша частина нашої книги присвячена античній тематиці.

Християнські цінності належать до серцевини національної духовної культури. Українці, як і всі інші європейські народи, пройшли свій “дохристиянський” етап культурної еволюції, однак, розбудова національної культури, утвердження нації, становлення національної державності відбувались при світоглядно-теоретичному забезпеченні християнським віровченням і навіть при безпосередній участі християнської церкви. Україн-

ський народ – народ віруючий, християнський; побожність – ментальна риса українців. Не погіршимо проти історичної правди, якщо скажемо, що християнська віра в умовах радянського ідейно-атеїстичного деспотизму була збережена в основному завдяки глибокій релігійності українського народу. Споконвіку, за всіх соціально-історичних умов, в українських сім'ях до Святих Тайн Хрещення, Сповіді і Причастя долучались і дорослі, і діти; використовувались усі можливості для участі у Службі Божій; виховання здійснювалося з метою формування християнських чеснот як сприйняття Божих настанов розумом і серцем та християнських добродійностей як практичного ставлення до світу за критеріями Віри, Надії і Любові та принципами Милосердя, Прощення і Смирення. Найвищим взірцем моральності визнається дотримання Заповідей Божих, найвищою відповідальністю – відповідальність перед Господом; найвищого авторитету набуло Біблійне Слово, а найвищою істиною стали Істини Святого Євангелія. Основні положення християнського вчення в його сприйнятті українським християнським людом – зміст другої частини нашої книги.

Національні цінності не лише надають народові культурної самобутності і виокремлюють національну культуру з глобального “тексту” культури світової, а й виступають критерієм “прочитування” і сприйняття загальнолюдських духовно-культурних надбань. Окрім цього, національні цінності виконують функцію своєрідної світоглядної призми, заломлюючись через яку антична мудрість і християнське віровчення стають невід’ємними компонентами і навіть цілісним утворенням у складному комплексі національної духовної культури. Українець по-своєму сприймає і рівноцінно дотримується і сократівських чеснот, і християнських добродійностей; він не шукає розбіжностей між зодіакальним і християнським календарями і по-життєвому мудро користується кожним із них; його інтелект толерантно сприймає і вчення античного філософа, і поучення християнського богослова. Основні риси українського національного менталітету – теїзм як поклоніння Богу, антеїзм як шанування землі, індивідуалізм як визнання цінності Людини, демократизм як повага до Людини, плюралізм і толерантність як усвідомлення поліфонії Буття, кордоцентризм як пріоритет душевності над логікою у сприйнятті світу, екзистенціалізм як існування на культурній межі європейського й азійського світів – формують благодатне поле для світоглядно толерантного засвоєння здобутків світової, в першу чергу, античної і загальнохристиянської культур, з одночасним збереженням національно-культурної самобутності. Зміст заключної частини книги складає сформована національним менталітетом давня і сучасна духовна символіка, символіка феноменів Буття і Життя, явищ природи і побуту, що виражає духовно-практичне відношення українця до світу.

Згідно з концепцією “світу як тексту” термін “українство” має повне право на існування: в глобальному “тексті” світової культури українство як соціально-історичний феномен в його традиційних і модерних виявах, в усіх його матеріальних і духовних вимірах має свою окрему сторінку в розділі “національному”, як селянство – в розділі “аграрному”, а християнство – в “релігійному”. А кожен “текст” цікавий своїми двома особливостями. Перша: структура тексту є непорушною, бо втручання в неї змінює і навіть руйнує його зміст (губить душу тексту!). Друга: непорушну формальну структуру тексту кожен бачить і сприймає по-своєму. Пам’ятаючи про це, рушаймо в дорогу.

3 АНТИЧНИХ

ДЖЕРЕЛ

СТО І СОРОК СИМВОЛІВ АНТИКИ

6

ГОМЕРИЧНИЙ СМІХ

Хто не чув про Гомера? Легендарний поет легендарної епохи — це він прославив Грецію своїми геніальними і воістину безсмертними “Іліадою” та “Одіссеєю”. Геніальність цих поем настільки неосяжна, що до цього часу дискутують, чи міг бути їх єдиним автором сліпий мандрівний співак, який жив за сім століть до Різдва Христового.

А Гомерова слава така приваблива, що сім грецьких міст донині ведуть суперечку за право називати Гомера своїм мешканцем. Та Гомер настільки великий, що його слави вистачає не лише на цих сім міст і не лише на всю Грецію, а й на всю Європу, — і навіть

увесь світ може вважати його своїм земляком.

А от “гомеричний сміх” — то сміх не Гомерів. Так сміялись його видатні герої — олімпійські боги, котрі, як виявляється, відзначались не лише олімпійським спокоем, а й олімпійським сміхом. Олімпійський сміх, виходить, доступний лише тому, хто володіє олімпійським спокоем.

Тож нестримно і гучно, навіть не сміятись, а реготати, міг тільки головний олімпієць — Зевс та його божественна олімпійська команда. Щоб дозволити собі “гомеричний сміх”, треба бути олімпійцем або відчутти себе якщо не богом, то під повним покровительством богів!

Якщо згадати, що добре сміється той, хто сміється останнім, то “гомеричний сміх” — це сміх, з якого і після якого вже ніхто не сміється...

ГОРДІВ ВУЗОЛ

Гордій був простим хліборобом стародавньої Фригії, що належала Античній Греції. І не мав би він клопоту з царюванням, якби не фригійський оракул.

Плутарх, історик і автор п’ятдесяти біографій видатних греків і римлян, розповідає, що фригійці, перед тим, як обрати нового царя, вирішили звернутись до оракула, який порадив, щоб вони обрали на царя того, хто перший стрінеться їм на возі.

Першим виявився Гордій зі своїм звичайнісіньким селянським возом. Саме цей звичайнісінький віз і зробив свого господаря царем, господарем усієї Фригії!

І Гордій віддячив возові: поставив його до найголовнішого храму Фригії — храму Зевса. Ще й обв’язав воза надзвичайно заплутаним вузлом. Вузол цей мав особливий смисл: хто б його розв’язав, той став би повноправним володарем Азії.

Ніхто так і не розв’язав “Гордійового вузла”.

Аж поки Александр Македонський не розрубав його своїм мечем. Та все-таки не розв’язав... А тому став володарем Азії не всієї і ненадовго...

Бо те, що необхідно розв’язати, не можна рубати...

ДВОЛИКИЙ ЯНУС

Янус — один із найдавніших римських богів. Ім’я його — “януа”,

що означає по-латинськи “двері”. Бо спочатку він був богом Світла, тому вранці відчиняв небесну браму і впускав на Землю день, а ввечері ту ж браму зачиняв — і на Землю опускалась ніч. Янус знаменував початок і кінець кожної справи, опікувався брамами міст в дверима осель. Це від нього залежало, щоб початок був добрим, а закінчення — щасливим.

Тож і зображували його з подвійним обличчям, що символізувало світло і темряву, день і ніч, початок і кінець, Порядок і Хаос, а звідси — Добро і Зло, Правду і Кривду, Вірність і Зраду, Любов і Ненависть...

Це на його честь назвали перший місяць року — януарій — бо цей місяць розділяв минуле і майбутнє, старий рік і рік новий.

Й обличчя його були: одне — старе, звернуте до минулого, а друге — молоде, повернуте до майбутнього. Тож не вина Януса-дволикого, що його ім’ям “величають” лицемірних і лукавих людей.

Янус щиро хотів навчити нас простої істини: все у світі має свою протилежність...

ЯБЛУКО РОЗБРАТУ

Це яблуко, яке несе людям незгоди і чвари.

Саме таке яблуко богиня чвар Еріда підкинула весільним гостям батьків знаменитого Ахіллеса. Еріда мстилась за те, що її не запросили на це весілля. Через підкинуте яблуко виникла суперечка між трьома богинями — Герою, Афіною і Афродітою. Бо яблуко мало напис — “Для найвродливішої”!

А розсудити трьох претенденток

на престижне яблуко мав Паріс, син троянського царя. Претендентки пішли на підкуп юного судді...

Гера, Зевсова дружина, запропонувала владу і багатство.

Афіна, богиня мудрості і військової доблесті, — мудрість і ратну славу.

Афродіта, богиня краси і кохання, — найвродливішу жінку.

Остання обіцянка виявилась найпринаднішою — бо жінку завжди цінують вище влади, багатства, мудрості й слави — і Паріс присудив яблуко Афродіті. А богиня краси і кохання щиро віддячила за це: допомогла юнакові викрасти Єлену Прекрасну — дружину спартанського царя Менелая, через що й розпочалась Троянська війна...

Щоб розпочалась війна, достатньо, аби посварилися три жінки... Щоб посварилися три жінки, достатньо простого яблука...

ПРОКРУСТОВЕ ЛОЖЕ

Його справжнє ім'я — Дамаста. А ще цього розбійника називали Поліпемоною. Та відомим він став під прізвиськом Прокруст, що означає — “витягувач”.

Нещасним був мандрівник, який діставався до Афін дорогою, що вела із Мегари. На цьому шляху його підстерігав Прокруст і заманював до свого помешкання. А там “запрошував відпочити” на своєму особливому ліжку. Якщо гість виявлявся більшим від ліжка, Прокруст відрубав йому ноги рівно настільки, наскільки вони звисали... Того, хто був коротшим, розбійник “видовжував” ударами молота...

Жодному, хто потрапив до рук Прокруста, ліжко не підійшло. Підступність Прокруста полягала в тому, що він мав два ліжка в різних кімнатах: високих подорожніх заводив до кімнати з маленьким ліжком, а низьких — до іншої, де стояло ліжко велике...

Самого Прокруста знищив син афінського царя Егея — Тесеї, який заради порядку в державі очищав її від страховиськ та злочинців...

Прокрустове ложе — жорстока для нас наука, яка вчить, наскільки небезпечно підганяти все під якусь мірку.

Кожен із нас — мірка сам собі, єдиний і неповторний!

АВГІЄВІ СТАЙНІ

Авгій був володарем Еліди та незчисленних табунів худоби, подарованої йому його батьком — самим Геліосом, богом Сонця.

Стайні, в яких він утримував худобу, ніхто не вичищав протягом трьох десятиліть. Аж поки за один день їх не вичистив Геракл, спрямувавши в стайні води місцевої річки Алфей. Іншого способу просто не було!

Це був сьомий подвиг Геракла. За такий подвиг, згідно з угодою, Авгій мав дати Гераклу десяту частину своєї худоби, та не виконав обіцянки. Суперечка між володарем Еліди і мужнім Гераклом призвела до війни, в якій Авгій не тільки зазнав поразки, а й загинув сам.

...І так завжди: велике безладдя й занедбані справи — прямий шлях до незгоди, ворожнечі та війни, які припиняються лише тоді, коли гине винуватець безладдя і незгод. Бо

якщо він не може організувати себе до порядку в сприятливих умовах, то тим більше не зможе цього зробити в критичній ситуації...

Нездатний до порядку — неспроможний на перемогу.

Хто живе в безладді, той приречений до поразки.

ТАНТАЛОВІ МУКИ

Був він сином Зевса і німфи за походженням та одним із грецьких царів за земною ієрархією. Це настільки наблизило його до богів, що він навіть бенкетував з ними на Олімпі. Та з часом аж надто запишався своїм приятелюванням з богами і вирішив, що він рівний їм, а тому дозволяв собі ображати їх. До цього всього вкрав з Олімпу амброзію і нектар — їжу і напій богів — та частував простих смертних. І нарешті дійшов до того, що нагодував богів м'ясом свого вбитого сина Целлопа, аби перевірити, чи дійсно боги всевидючі й всезнаючі...

Боги Олімпу не витерпіли і покарали Тантала — кинули його на вічні муки до Аїду, жахливого підземного царства для грішників.

А там він стояв по шию у воді, змагаючи від спраги. Коли ж нахилився, щоб напитися, вода різко спадала настільки, що він не міг до неї дотягтися. Так само не міг він дістати соковитих плодів, що звисали над його головою...

Це і є Танталові муки...

Муки за те, що не цінував і не поважав того, чим володів.

Муки в тому, що нестерпно необхідне було перед ним, але взяти його він не міг. А відмовитись від

необхідного неможливо. І це постійно посилювало страждання...

Тож Танталові муки ще й у тому, що страждання від них нестримно зростає і нікуди від нього не втечеш...

АХІЛЛЕСОВА П'ЯТА

Ахіллес мав мудрих учителів: Фенікс, брат Європи, навчив його красномовства і ратної справи, найсправедливіший серед кентаврів — Хірон, який був другом Геракла і вчителем Ескулапа, передав йому мистецтво лікування та музики.

На його рахунку багато подвигів, рівних Геракловим та Одиссеєвим. Серед цих подвигів є й такий, яким не може похвалитися жоден інший герой, — це перемога над царицею амазонок, якій самими богами було призначено долати і знищувати чоловіків.

Мало хто знає, що він був справжнім героєм Троянської війни, взірцем мужності й безкорисливості: замість життя довгого і заможного обрав життя коротке, але звитяжне.

Знаючи, що йому провістили загибель у Троянській війні, він поспішає на битву, бо переконаний: небезпека не може бути перешкодою для подвигу. Навіть якщо ця небезпека смертельна...

Ахіллес, син смертного царя Пелея і морської богині Фетіди, прославився зовсім не тим, чим насправді був славен.

Він був мудрим і талановитим, але ніхто і ніколи не казав "Ахіллесова мудрість" чи "Ахіллесів талант".

Взірець військової звитяги і справжньої мужності, він так і не дочекався

похвали — “Ахіллесова доблесть” чи “Ахіллесова мужність”. Його досконала чоловіча краса і щира людська доброта ніколи не були оцінені ні сучасниками, ні нащадками як “Ахіллесова краса” чи “Ахіллесова доброта”.

Натомість до цього часу кажуть і ще віками казатимуть — “Ахіллесова п’ята”!

Бо він мав єдине вразливе місце — п’яту. Фетіда, мати Ахіллесова, щоб загартувати свого сина, купала його в студених водах підземної річки Стіксу, тримаючи за п’яту. Саме п’ята, що була в руці матері, і виявилась єдиним незагартованим, а тому вразливим місцем на тілі Ахіллеса. І якраз у цю п’яту вцілила і смертельно поранила його стріла супротивника...

Сумна іронія є а долі Ахіллеса, як часом і в долі людській взагалі: судимі буваємо не за чеснотами нашими, а за нашою вразливістю, слабкістю. Навіть якщо слабкість непорівняно менша від сили, у неї цілком може влучити ворожа стріла...

ПОХІД АРГОНАВТІВ

Їх було п’ятдесят — відважних, героїчних чоловіків, котрі на чолі з Ясоном на кораблі “Арго” вирушили до Колхіди за золотим руном. Ясону повертали батьківський трон за умови, що він привезе хутро золотого барана. А хутру це охороняли в гаю бога війни Ареса.

Серед Ясонових соратників були Орфей, Геракл, Главк та інші видатні герої того часу. Здолавши всі небезпеки й переживши всі пригоди, що трапились їм у подорожі, аргонавти прибули до Колхіди, де місцевий

володар запропонував Ясону запрягти до плуга чотирьох міднокопитних биків, виорати поле й засіяти його драконовими зубами... А з того посіву миттєво вирости воїни, готові знищити Ясона. Однак Медея, дочка місцевого володаря, яка покохала відважного гостя-красеня, потайки порадила йому кинути поміж драконові воїнів звичайного каменя — і воїни, замість того, щоб битися з Ясоном, перебили одне одного...

Так золоте руно повернулося до Еллади, а Ясонові повернули трон...

З того часу і повелось: щоб повернути належне тобі, треба здобути і віддати багато всього, належного комусь.

Тож щоб досягти важливої мети, часто треба здійснити багато життєвих мандрівок і здолати багато перешкод.

ЗОЛОТЕ РУНО

Це хутро чудесного золотого барана, на якому брат і сестра, Фрікс і Гелла, втекли від своєї злої та підступної мачухи Іно. Їх мали принести в жертву Зевсу, аби врятувати країну від засухи, яку навмисне накликала Іно, щоб за допомогою неминучої жертви позбутися нерідних дітей.

Під час утечі Гелла загинула. Це трапилось у нинішніх Дарданеллах, які довго на її честь іменували Геллеспонтом — Морем Гелли.

Її брат, Фрікс, дістався до Колхіди, де приніс золоторунного барана в жертву Зевсові, а саме золоте руно розвісив у священному гаї Ареса, бога війни. Тут руно охороняв невисипущий дракон.

Ще до Троянської війни хутро золотого барана повернув до Греції

Ясон — проводир аргонавтів і родич Фрікса.

Рятуючись, брат і сестра показали, що втеча від чорного лиха вимагає золотих засобів.

Що втеча від всякого лиха не буває без жертв — лихо має надто багато спільників, тому обов'язково бере своє... Біда надто дружна — вона не ходить і не приходить одна. Тим більше, туди, де є золото!

Тому, там, де золото, — завжди є жертва, і завжди присутній дракон...

ЗОЛОТИЙ ВІК

У цю золоту пору людство не знало ні підневільної праці, ні війн, ні чвар. Не було ні горя, ні турбот, ні хвороб, ні старості. А смерть, легка, як сон, наступала після щасливого життя — померлі перетворювались у добрих духів...

Після золотого віку прийшов вік срібний: люди втратили золоті часи через свою гординю — людська зневага до богів протиставила людей богам. І людство почало втрачати сили, благополуччя, важкодоступною стала дорога до успіху.

Третім був мідний вік: людей до загибелі приводила їх нетерпимість і непримиренність — у війнах і насильстві вони знищували один одного.

В четвертому, залізному віці боги дошкуляють людям нескінченними турботами і бідами, а світом правлять не Розум і Закон, а Хитрість і Сила.

Так люди заслужили...

Бо вони не зрозуміли, що золотий вік — це не той вік, коли є багато золота, а той вік є золотим, в якому золото нічого не варте.

Бо найвищу цінність має дух, котрий

від Бога і Мудрості; а золото — то від Злого і Хитрості...

ФЕНІКС ІЗ ПОПЕЛУ

Фенікс — чарівний птах, який через кожні п'ятсот років прилітає з Аравії до Єгипту. Живиться він тільки бальзамом і пахучою смолою. Перед смертю робить гніздо із запашних гілок на самісінькій верхівці пальми — і там, під високим небом, його, нічим незахищеного, спалює сонячне проміння.

Тож, умираючи, Фенікс не йде у пільму, а згорає в сонячному світлі. Тому ім'я його означає "багряний" — рівний сонячному вогню.

Він не згоряє у вогні, щоб загинути, а пломенів у сонячному світлі, щоб відродитися. Силою Сонця воскресав із попелу, відроджувався, щоб знову молодим з'явитись у рідному краї.

Так Фенікс символізує безсмертя через вічне відродження.

Тож усяку справу, незначну чи справу всього життя, треба завершувати не як кінець, не як фінал, а як початок нової справи, оновленого життя. Навіть оновленого смертю, воскреслого з попелу...

В цьому — енергія відродження, запорука безсмертя.

РІГ ДОСТАТКУ

Це — ріг кози Амальтеї, наповнений квітами, фруктами й овочами. Його шанували і мали своїм символом божественна Гея, могутній Геракл, богиня долі Фортуна і бог багатства Плутос.

Амальтея — дивовижна коза: вона вигодувала Зевса, якого ховали

